

Gunnar Bäck

Arbetets börda och frivillighet – inledning till ett samtal

När vi gick liekurser på Gillingsmarken och slog kanske en tredjedel av gärdet fram till paus, kanske var vi tjugo pers – tröttnade gubbarna som skulle lära oss och sade att de skulle ta resten med traktorn, det skulle ta en halvtimme kanske för en person. Innan maskinerna fanns, måste människorna arbeta *mycket* för att överleva och bara ett fåtal kunde slippa från detta trälände.

Det finns olika sorters arbete: när jag stängslade för fåren och det var bråttom, jag blev trött och kände: detta är ju lika jobbigt som att skriva avhandling. Intellectuellt arbete är också arbete. Olika arbeten och kunskaper bör likställas och ansträngningen i dem respekteras.

Jag ska prata om tre saker: om vad arbetet är bra för och vad det döljer; hur arbete i vanlig mening kommer att bli onödigt; vad vi kan göra med denna frihet. Det blev sexton punkter.

1. Vi arbetar för att leva. Vi är varelser mellan födelse och död i ett medvetande som är betingat av sitt slut – vi vet att vi ska dö men vi vill inte. Vi är motståndare till döden. Medicinen söker efter svar på “åldrandets gåta”, dvs åldrandet ses som något onormalt. Man kan säga att denna tanke styr i princip all forskning om sjukdom, åldrande och död. Men om vi verkligen lyckades avskaffa döden skulle tyvärr även början försvinna – och med detta livet sådant vi känner det. Dödligheten präglar livet på allehanda sätt och detta är en fantastiskt viktig sak för allt tänkande om den mänskliga existensen.

2. Med språk och alla andra mänskliga verk stabiliseras tillvaron och görs begriplig. Vi bygger städer, motorvägar, fabriker, mobilmaster och appar. Vi ger också namn och karaktär åt varandra och oss själva och vi har vaneliv som endast med yttersta svårighet låter sig ändras. På detta sätt får vi och skaffar oss stabila identiteter och med dem kan vi leva i ett identifierat universum som vi kan känna oss trygga i, tills vidare.

Dessa stabiliserande åtgärder ger människorna definierbara egenskaper som gör det sociala livet möjligt att greppa. Men vi förstår inte grunden för det eftersom det är en konstruktion. Hur kan jag säga det? –Jag kan säga “var och en av oss är en värld” och sedan säga att “Olle är en snåljåp”. För det första vet jag ju inte om Olle alltid är en snåljåp – och för det andra bör väl även Olle vara en värld om nu var och en av oss är en värld. Kan jag säga att en värld är en snåljåp? Jag har förenklat och konstruerat. Vi förenklar varandra och även oss själva och vi konstruerar världen så den blir greppbar.

Denna sociala väv av förenklingar är svår att klara sig utan. Väven lever också längre än vi själva, mönstren för tänkande har betydligt längre liv än vi och orörligheten i människornas artefakter och definitioner är också en kontakt med en sådan omöjlig odödlighet som vi längtar efter.

Men vi är inte odödliga. Vi är sårbara varelser som försöker skapa oss en trygghet i denna tillvaro som upphör.

3. Om vi vill leva, och det vill vi, måste vi arbeta. Vi kan tänka och förutse att vintern blir hård, vi bygger hus och samlar i ladorna. Det gäller att klara vintern och det är ingen lätt sak. Samhället är uppbyggt kring denna uppgift. Även om en del alltid går före i matköerna, är tanken att alla ska överleva.

Samhället är en gigantisk försörjningsinrättning där människornas tanke- och handlingsförmåga gett de märkligaste resultat i teknik, näringsliv och administration. Det är en häpnadsväckande gemensam kraftutveckling som äger rum varje dag och fungerar mycket bra, jag har för egen del aldrig varit med om att det inte funnits mat i affärerna och värme i huset och det är på liknande sätt numera för de flesta i världen, även om det inte saknas förtryck och svält.

Denna ansträngning ändrar och formar världen. Vi är beroende av det som växer av sig självt, men vi formar det på allehanda sätt. Vi effektiviserar och får större produktivitet.

Inget av detta hade varit nödvändigt om vi inte varit dödliga. Hela vår existens bygger på att det finns en tidsbegränsning. Men vi vill som sagt inte dö, vi vill fortsätta leva och då måste vi anstränga oss och tänka konstruktivt och det kräver snart sagt all vår kraft.

Vi vill skjuta upp döden och det har lyckats bra, medellivslängden är kanske dubbelt så hög i dag som för bara drygt hundra år sedan.

4. Vi är sociala varelser som lever i språket och andra gemensamma föreställningar. Vi formas till människor av språket och förhåller oss till andra människor i det, vi är sociala och språkliga varelser också när vi är ensamma eftersom vi tänker i språket och språket lever vidare när vi är döda.

På detta sätt är vi också alltid människor, vi lever i en värld som är mänsklig och vi är själva skapelser ur denna värld, i och ur den formas också våra jag och vårt behov att få uppmärksamhet i denna värld. Vem är jag? Vem bryr sig om mig? Vem lyssnar?

5. Vi måste bli uppmärksammade och vi är beredda att kämpa för detta. Vi mäter oss mot de andra, kämpar med dem om uppmärksamhet. Detta kan ske i vänlig ömsesidighet, kärlek. Det kan också ske som segrar, något som mera ses som personlig egendom, framgångar. Om vi segrar bra kan vi bli mäktiga och rika och människorna bemöter oss med respekt och uppmärksamhet, utom de som avundas oss och börjar konkurrera.

Dock är alla människor underkastade samma öde: att födas, föras in i språket som bär med sig insikt om åldrande och död och sedan leva sitt liv i motstånd mot detta. Sådana är människornas villkor och i dem är vi jämlikar. Frågan om fördelning av detta livets goda är *sekundär* i förhållande till detta, särskilt i samhällen där man inte riskerar att svälta ihjäl.

Där kan man också säga att den person som samlar ett övermått av tillgångar också bedrar sig själv eftersom tillgångarna till sist inte hjälper mot livets gång som alla måste underkasta sig. Det kan finnas tröst, förstås, men den kommer ur andra källor, andras vänlighet eller ögonblick av uppfyllelse, som nåd snarare än som rättighet, ögonblick som upphäver tiden. Man kan få sådant men man kan inte kräva det, då blir det något annat. Till sist måste vi ge livet ifrån oss och då gäller det att öva sig i att ge. Kärlek är bestående.

6. Världens problem hänger samman med människosläktets framgångssaga. Framgången är att människorna lyckats med att trygga sina vintrar i mycket hög utsträckning. Problemet är att vi har varit och är mycket hänsynslösa mot annat liv i detta. Denna hänsynslöshet hotar de liv den var avsedd att rädda. Jag pratar om klimatkrisen och andra ekologiska kriser.

7. Vi vill rädda oss och även våra efterkommande. Vi vill själva leva så länge det går och vi vill att detsamma ska gälla våra efterkommande. Det är en mycket stor uppgift att försörja oss alla, utbilda oss och vårda oss. Det finns en jättelik apparat som sörjer för detta. Exempel: Preemraff nära Lysekil är Sveriges näst största hamn och det enda som lossas där är olja. Det sägs att all åkermark i Sverige inte skulle räcka för att täcka det energibehovet – och då funnes det inte plats att odla mat. Omställningen till energineutralitet är alltså en mycket stor och krävande sak men likväl lär den vara tekniskt möjlig redan med dagens teknik, utan något allvarligt tapp i produktivitet.

Klimatavtalen och energiomställningen är numera något som ingår i börsnyheterna, dvs något som analytikerna räknar med kommer att hända. Trots att så många ägnar så stor kraft åt att förhindra det, skulle jag säga att mänskligheten har en framtid. Detta är i så fall mycket glädjande.

Det enda säkra är den personliga katastrofen, rullatorn står beredd och bortom den frånfallet. Det gäller att skilja det ena från det andra. Vi ska dö men vill att livet ska fortsätta för våra efterkommande och deras efterkommande, att slakten ska fortsätta följa på slakten och att det liv som vi älskar ska bevaras. Vi vill motverka massvält och massdöd. Mat och lugna förhållanden är bra.

8. Om vi lyckas avvärja klimathotet, vilket inte är otroligt, betyder inte det att vi avskaffar storskalig produktion och jag tror inte heller att det vore önskvärt. Man kan tänka på att enkla handverktyg som spadar och sågar görs av högteknologiskt stål, det är därför de håller så bra. Det gäller också cyklar och skottkärror. Och sjukvård, och maten i butikerna – och så vidare. Våldigt mycket av det vi förknippar med ett gott liv har blivit möjligt genom industrialisering, vetenskap och teknik.

I första hand har vi ett problem som rör fossil bränsleanvändning. Det går att ordna genom att vi går över till sol och vind och den övergången är tekniskt möjlig. Hindren är av politisk och ekonomisk natur och tycks vara på väg att undanröjas. Det finns en långsiktig tendens till förnuft som rör sig under nyhetsflödets våld och elände. Det är ingen naturlag, förnuftet möter sannerligen allvarliga hinder och dess seger är varken garanterad eller för evigt – men tendensen finns och den bygger på att vi faktiskt vill att livet ska fortsätta, så fort vi inte är förblindade av hat och raseri.

Det finns som bekant andra problemfyllda frågor, som den om om monokultur, konstgödning och utarmning av jordarna. Jordbruket kan idag föda jordens miljarder. På ena eller andra sättet måste det fortsätta så om vi ska undvika massvält. Jordar som utarmas är förstås inte effektiva och det gäller att hitta sätt att lösa även detta problem. Det bör inte vara omöjligt. Man ska inte utgå från att det inte kommer att gå.

9. Nu kommer jag in på nödvändigt arbete och frivilligt. Jag tänker fantisera lite på grundval av sådant jag sett och hört.

Stora jordbruk kan numera ha förarlösa traktorer som styrs med GPS. Bonden kan sitta hemma och kasta ett öga på sina skärmar medan han äter frukost – en skärm till lagården där korna sköter sitt, en till traktorn där den plöjer, en till Bonde söker fru på SVT Play.

Inom trädgårdsskötseln kan man räkna med att det utvecklas rensningsrobotar som ersätter gästarbetarna och drivs med solceller – liksom traktorerna för övrigt. Till en början måste sorterna som inte ska rensas ut vara mycket tydliga så att robotarna känner igen dem, vilket ställer stora krav på sorternas identifierbarhet. Men robotarna blir dukigare efter hand, raderna kommer inte behöva vara raka längre och robotarna kommer att kunna göra snabba DNA-prov för att artbestämma växter, de kommer att vara osvikligt skickliga och enastående snabba. De kommer att kunna programmeras så de kan spara flera sorters växter, dvs göra slut på ren monokultur. Man kommer att kunna planera golfbaneliknande sädes- och grönsaksfält som är en fröjd för öga och andra sinnen. Fälten kommer att kunna utformas så att de blir lämpliga också för vandringar, meditationer, doftupplevelser.

10. Men kommer det att finnas något annat för människorna att göra, utom att meditera och uppleva?

11. Människorna måste ha mat och kärlek och det är två delar av samma sak från det att vi får modersmjölken. Om nu robotar ser till att det finns mat, förblir kärleken – uppskattningen, omsorgen, vänskapen – troligtvis ändå något som rör sig mellan människorna. De viktigaste varelserna för människor är andra människor. Kärleken erkänner döden på så sätt att den är en övning i att ge sig, så som vi till sist måste.

Men det är också mellan människor som de största hoten mot den mänskliga existensen finns: under vissa förhållanden är människor beredda att döda varandra, även i stor skala, för respektens skull eller för att utplåna skymfer av olika slag, inte minst mot den egna gruppen eller nationen där ledare samlar människorna mot en yttre fiende.

12. All denna upprördhet, liksom alla omsorger inför vintern, bottnar i oro för vårt eget öde och vår egen förestående bortgång. Genom att döda andra skaffar vi oss en bedräglig känsla av att råda över liv och död. Striderna och all upprördheten bottnar i desperation och känslor av hopplöshet, men vi fäster detta på andra som vi måste utplåna för att själva få ro. Det kallas projektion och är ett felseende. Vi är dömda till undergång.

Plötsligt blir vi, jag och alla, gamla och måste vänja oss vid tanken att även mitt liv ska ta slut. Inför detta blir såväl samhällsapparaten som striderna och kriget – ett självbedrägeri. Det är då inget självbedrägeri att jag äter när jag är hungrig och går in när jag fryser, inte heller att jag bygger hus och samlar mat som förberedelse för detta, utan självbedrägeriet ligger i att alla begreppen och konstruktionerna, detta att vi kan tänka och bygga, håller uppmärksamheten borta från döden. Vi kämpar för att skaffa och behålla kontrollen. Detta är ett nödvändigt inslag i livet, men till sist finns ingen kontroll. Det är som i kärleken.

13. Man kan förutse att klimatkrisen blir löst och att automatiseringen av jordbruk och trädgårdsskötsel fortskrider med hjälp av förnyelsebara energikällor. Detta kan vara en

mycket bra sak. Man kan säga att möjligheterna och friheten ökar och frågan blir: hur använder vi dem?

Man kan tänka att väldigt mycket kroppsansträngning är frivillig. Samtidigt vet vi att den är nyttig för kroppen och förlänger livet. Alltså går vi till gym eller joggar i skogen. Vi tar ett problem och ger det en lösning. Det är en slags monokultur i tanken. Men vi kan odla även för motionens skull och det är motion som ger både mat och form åt vår omgivning. Mycket motion av detta slag kan ge oss det mesta vi behöver av mat för dagen.

Men för de allra flesta inte tillräckligt, vi måste ha en affär att gå till och skaffa det vi saknar. Vi är alltid beroende av andras hjälp och det är bra. Vi är inte öar, vi är sociala varelser.

14. Försörjningsapparaten är också en tvångströja. Alla måste ingå i samhället men ingen vill vara fullkomligt anpassad. Alla vill ha ett frihetsrum utanför samhället-som-tvångströja. Vi vill slå oss lösa, men hur? Det finns alkohol, dans, konst, strapatser – också det dagliga och ständiga skämtandet mellan människor.

Det kan finnas plats för frivillighet också i robotarnas värld och det kan också vara liv i frihet, eller med frihetsgrader snarare. Vi vill leva och för mat och husrum måste vi göra saker som på ena eller andra sättet har stöd i samhället. Frihetsgraden är att vi inte måste ta oss *fram* i samhället, vi behöver inte sätta framgången främst och jag skulle säga att de flesta inte gör det.

15. Man kan se samhället som en väldig spelplan där man måste följa regler, annars blir det inget spel. Men det finns en mängd olika spel och man har rätt att själv försöka lansera nya spel. Det är också ett förhållande mellan tvång och frihet.

När maten finns för alla, uppstår ny frihet i förhållande till nödvändigheter som vilar mot dödligheten. Sålunda kan ett seriöst konstnärskap kräva betydande förändringar av det egna livet. Det kan vara uppoffringar av olika slag "för att" kunna utöva sin konst, men förändringarna kan också vara del i själva konstverket. Det jag själv känner till från min tid i frigruppsteatern, är den mycket hårda och kompromisslösa träningen i polacken Grotowskis teaterlaboratorium, där man hade utmattning som ett instrument för att skådespelarna skulle bryta ner schablonartade sceniska beteenden och komma till det oväntade, som man också kunde se som något mera ursprungligt när man hade skalat av den kroppsliga civiliseringen.

Man kan se detta krävande arbete som en *lek* eftersom den när som helst kan upphöra. Man kan lämna teatergruppen och ägna sig åt något annat och den gigantiska försörjningsinrättningen samhället tar hand om en så länge man inte gör allvarliga lagbrott.

Men det är en allvarlig och nödvändig lek. Det är att skapa ett rum vars regler skiljer sig från de vanligaste. Det är att vara djärv utan att utsätta sig själv eller andra för omedelbar livsfara, men det är ett handlande som *erkänner* det farliga i livet, som riskerar något och som kan misslyckas – ett konstnärligt misslyckande är en stor skam – som ett förhållningssätt till det oundvikliga misslyckandet som väntar den som vill leva vidare.

16. Att koppla detta till potatis och till matanskaffning. Trädgårdsskötsel är redan en konstform, något frivilligt, för mig som enskild eftersom jag kan köpa mat i affären.

Med trädgårdsrobotar förvandlas trädgårdsbruk till en fråga om att programmera och övervaka dessa robotar.

Trädgårdsskötsel i traditionell mening blir då ett sätt att skapa avstånd till försörjningsinrättningen samhället-som-tvångströja. Den representerar den aspekt av begreppet konst som har att göra med att bryta igenom denna tvångsinrättning som *illusion*. Man har rätt att säga att man är närmare verkligheten i trädgårdslandet, i kontakt med det som växer av sig självt, som en markkontakt för tanken.

Det är också en kontakt med kampen för tillvaron, det egna livet, mot livet hos skadedjur av olika slag, den sidan av det mänskliga livet att det måste ta annat liv för att kunna fortsätta sitt eget. Odlarens grymhet och utsatthet. Agrikulturen som konst, som sätt att förhålla sig fritt till livets obönhörliga begränsning.